

Medinė miesto architektūra: nykimo priežastys ir jų sumažinimo galimybės

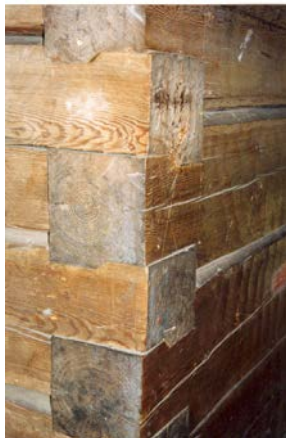
Dr. Dalė Puodžiukienė

Tūkstančius metų plastiškas, lengvai apdorojamas, pigus ir tuo plačiai prieinamas medis buvo demokratiškiausia medžiaga kūrybai. Medinė statyba glūdėjo Europos architektūrinės raidos ištakose, jos aplinkoje susiformavo tautų gyvensena bei tradicijos. Demokratiška medžio kultūra¹ įtakojo visuomenės kelią į šią dieninę Vakarų kultūros sociumo idėją – bendruomenę, besiremiančią pliuralistinės bei parlamentinės demokratijos, nedalomos ir universalios žmogaus teisės, teisingo įstatymų kūrimo bei kultūros paveldo išsaugojimo principais.

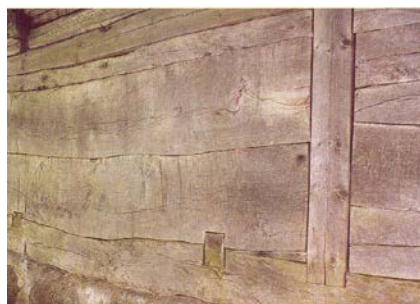
Paskutiniųjų metų požiūrio kaitą iššaukė šiuolaikinio pasaulio realūs procesai. Industrializacija, naujos technologijos, beatodairiško vartojimo manija, globalizacijos reiškiniai naikino ir naikina medinę architektūrą ir jos aplinką. Šalyse, kuriose medinė architektūra yra tautų savastis, taip pakertamos visuomenės šaknys, daugėja asocialių reiškinų. Medinės architektūros populiarumo augimą skatina suvokimas, kad “visapusiškos ir kūrybingos asmenybės vystimuisi būtinos gyvenimo sąlygos sąlytyje su išsaugotu paveldu ir tradicijomis”. Kita vertus, mediena yra nuolat atsinaujinanti švari statybinė medžiaga, o senosios medienos apdorojimo technologijos – ekologiškos, pritaikomos šią dieninėje statyboje. Gamtosaugos požiūriu mediena labai perspektyvi statybinė medžiaga. Jos resursai yra neišsenkami, panaudojimo galimybės - didžiulės.

Europoje yra du pagrindiniai medinių konstrukcijų tipai, kuriuos lemia statybos technika ir konstrukcinė logika – rėstinė ir karkasinė (arba stulpinė – sijinė; jos atmaina - fachverkas). Pirmasis tipas dominuoja rytų ir šiaurės Europoje, antrasis – vidurio ir vakarų Europoje.

Rėstinės konstrukcijos pavyzdžiai:

Bažnyčios kertė
Petäjävesi (Suomija)

Trobos siena (Lietuva)

Svirno fragmentas,
Maramures (Rumunija)

¹ Medinė statyba ir architektūra bei visa tai, kas jas supa, įvardinama medžio kultūros terminu.

Karkasinės konstrukcijos pavyzdžiai:

Namo fragmentas
Ruenas (Prancūzija)

Pastato siena
Cumalikizik (Turkija)

Šiandien Europos bendruomenės dėmesį ypač traukia ne išskirtinės vertės medinio paveldo statiniai, kurių išlikimą dalinai garantuoja architektūrinės – meninės vertės unikalumas, o foninio pobūdžio vietinė (liaudiška) *vernacular* architektūra, atspindinti daugiasluoksnį visuomenės gyvenimo būdą. *Miestų ir priemiesčių* medinė architektūra – vienas reikšmingiausių ir kartu problematiškiausių šios rūšies paveldo objektų. Keičiantis žmonių gyvenimo būdai ir mąstysenai, ji labai greitai kinta. Miestų ir priemiesčių medinio paveldo išsaugojimo problemos išsivysčiusiose valstybėse iškilo prieš kelias dešimtis metų itin greit plečiantis miestams ir augant gyventojų pragyvenimo lygiui.

Medinės architektūros likimas priklauso nuo paminklotvarkos politiką vykdančių organizacijų, kurių požiūris iš dalies atspindi plačiosios visuomenės požiūrį. Bene didžiausias dėmesys medžiui yra skiriamas Skandinavijos šalyse. Suomija, Švedija, Norvegija, Islandija, Danija miestų medinės architektūros apsaugos klausimus kelis dešimtmečius gvildena nuosekliai organizuojamuose kongresuose “Nordisk treuke: sustainable Urban Habitat in Wood”. Per 30 metų, nuo pirmojo projekto – “The nordic wooden towns projects” Norvegijoje gimimo, šalims pavyko pakeisti visuomenės požiūrį į medinę architektūrą, o jos vertę prilyginti mūrinio paveldo vertei. Roros miestelio Norvegijoje (1974 m.), Raumos medinio senamiestio Suomijoje (1991 m.) ir Vysbio miesto medinės dalies Danijoje įtraukimas į Pasaulinio paveldo sąrašą patvirtina gero darbo rezultatus.

Raumos (Suomija) senamiestis

Roros (Norvegija) miestelio vaizdas

Vysbio (Švedija) senamiesčio fragmentai

Požiūrį pavyko pakeisti judėjime už medinio paveldo išlikimą suvienijus specialistus, savivaldybes, visuomenines organizacijas, privačius asmenis. Labai didelis vaidmuo teko valstybei, kuri finansiškai rėmė vertybių atkūrimo procesą bei padėjo įdiegti švietimo projektus mokyklose, universitetuose. Dėka viso to medinis paveldas Skandinavijos šalyse šiandien visuomenės suvokiamas kaip dalis savasties, kuria reikia didžiuotis, o miestų ir miestelių vystimosi ir plėtros planuose medinė architektūra vertinama ir saugoma.

Vakarų Europos šalyse medinis paveldas yra sudedamoji bendro paveldo dalis. Dėl aukšto visuomenės kultūros lygio ir dėl to gana sėkmingai veikiančių apsaugos įstatymų bei programų, kuriuose aktyviai dalyvauja visuomenė ir vietos valdymo įstaigos, medinis paveldas saugomas. Jo išlikimo problemos yra daugiau techninės, nei ideologinės. Vertė suvokiama bendrame kontekste. Pastatų apsaugą finansiškai remia valstybė.

XVI- XVII a. saugomi
ir restauruojami
fachverkiniai namai
Rueno mieste
Normandijoje
(Prancūzija)

Vidurio ir rytų Europos postsocialistinėse šalyse medinis paveldas kol kas deramai nevertinamas. Vertybėmis laikomi išskirtiniai pastatai (sakraliniai objektai, puošnūs mediniai profesionaliosios architektūros statiniai). Į gyvenamąją *vernacular* architektūrą tik paskutiniaisiais metais atkreiptas didesnis dėmesys. Deja, jis dažnai paviršutiniškas.

Lietuva yra viena iš Europos valstybių, turinčių ištis vertingą ir įvairialypę medinę architektūrą. Jos unikalumą nulėmė istorinės sąlygos bei geopolitinė valstybės vieta. Lietuva seka kultūrinėmis vidurio Europos tradicijomis (ji yra pati šiauriausia valstybė, išpažįstanti katalikybę), bet propaguoja rėstinės konstrukcijos būdą. Dėl šios priežasties jos medinės architektūros paveldas yra iš tiesų unikalus – savita statybos technika persipina su puošniomis architektūrinėmis ir dekoru formomis. Kita vertus, medinė statyba Lietuvoje vyravo nuo civilizacijos pradžios iki XX a. vidurio. Per amžius buvo sukurta lietuviškoji aukšto lygio dailidininkystės mokykla. Žvelgiant plačiau, lietuviškas medinės architektūros paveldas Europos kontekste dėl unikalumo bei originalumo yra tokiam pat lygmenyje, kaip ir lietuviškas barokas. Deja, dėl to, kad Lietuvos visuomenei jis *labai įprastas*, jo vertė menkai suvokiama, šis paveldas neapgalvotai naikinamas.

Miestų ir priemiesčių medinis paveldas bendrame Lietuvos medinės architektūros kontekste labai svarus. Jis jungė krašto ir būdingo Lietuvos regiono gyvenamosios statybos tradicijas su profesionaliąja bei vietine dailidininkystės mokyklomis. Jame persipynė demokratiškiausios etninės ir labiausiai išieškotos profesionalios formos bei architektūrinių tipų įvairovė. Savas korektūras įnešė kiekvienas laikmetis. Tuo būdu susiformavo vertingiausia paveldo ypatybė – skirtingumas. Iki šių dienų medinę architektūrą supa labai svarbus kultūros paveldo objektas – aplinka kultūrinį paveldą sudaro ne tik fiziniai objektai - pastatai, kilnojamos vertybės, bet ir aplink juos susidariusi dvasinė, intelektualinė erdvė bei etika.

Statiniai ir jų grupės vertintini pagal *autentiškumą, reikšmingumą, retumą, tipiškumą, tradiciškumą* bei visuomeninės svarbos požymius - *mokslinį ir istorinį reikšmingumą*. Tai yra bendrieji kriterijai. Dėl medinės architektūros etnokultūrinės specifikos (architektūra yra sudėtinė medžio kultūros dalis) bei jos padėties (sudaro urbanistines struktūras) išskirtinis dėmesys turi būti skiriamas *autentiškam užstatymo pobūdžiui*, nors jį sudarantys atskiri elementai išskirtinės meninės, architektūrinės vertės ir neturi, t.y. vertintini pastatų grupės ir užstatymo fragmentai, reprezentuojantys istoriškai susiformavusį ir savitą medinės architektūros užstatymo charakterį, *susietą su kraštovaizdžiu ir etnokultūros tradicijomis* (pagal: etnoarchitektūros vertinimo kriterijai, urbanistikos vertybių nustatymo metodika).

XX a. civilizacijos raidos procesai – urbanizacija, industrializacija ir ją sekanti globalizacija lėmė labai greitą visuomenės gyvenimo tradicijų kaitą. Tradicinio gyvenimo būdo, besiremiančio medžio kultūra, kitimas sukūrė priežastis – taip vadinamus *rizikos faktorius* medinio paveldo nykimui. Dauguma jų bendri visoms valstybėms (ypač greitai besivystančioms vakarų šalims), kai kurie būdingi tik Lietuvai. Pagrindiniai rizikos faktoriai gali būti skirstomi į tris grupes – ideologiniai, teisiniai, socialiniai-ekonominiai faktoriai.

Ideologiniai rizikos faktoriai siejasi su visuomenės savimone. Jie dažnai veikia kitų faktorių – teisinių ir socialinių-ekonominių – atsiradimą bei dydį. Vienas pagrindinių ideologinių faktorių – *požiūris į medinį statinį kaip į nepakankamai tvirtą ir ilgaamžį*. Požiūrio susiformavimą lėmė nepalankios istorinės sąlygos (daugybė karų, suiručių, istorijos tėkmėje palietusių vidurio Europą ir Lietuvą) bei nepakankama didžiosios dalies statinių statybos ir priežiūros kokybė. Pastarasis faktorius nulėmė statybinės medžiagos pasirinkimą bei naujo statinio, dažnai statomo

ankstesnėje vietoje, medžiagiškumą ne medinio užstatymo naudai. *Medinio paveldo vertės nesuvokimą* gimdo žinių stoka. Iki šiol medinis paveldas (išskyrus kaimų ir sakralinę architektūrą) mažai tyrinėtas. Jis mažai žinomas specialistams, tuo labiau plačiajai visuomenei. Paveldo nesuvokimas inspiruoja neteisingus apsaugos ir priežiūros sprendimus. *Kasdieninio gyvenimo kokybės ir prestižo samprata* ilgą laiką buvo siejama su mūrine kosmopolitine stiline architektūra. Gyvenimo kokybė priklausė ir priklauso nuo progresyvių technologijų, kurios šiandien orientuojasi į globalinę industrinę statybą. Medinėje statyboje jų panaudojimas dažnai yra brangus ir neatitinka objekto specifikos.

Teisiniai faktoriai betarpiškai atspindi visuomenės požiūrį į nagrinėjamą reiškinį. *Paveldo apsaugos įstatymų netobulumas* – tai faktorius, susijęs su valstybingumo raida ir bendru valstybės įstatymų kūrimo ir jų įgyvendinimo procesu, bei su specialistų kompetencijos problemomis. *Įstatymų bazės medinio paveldo apsaugai nebuvimas* – bendra visos Europos valstybių problema, kurio aktualumą pabrėžia daugelis bendraeuropinių dokumentų, nagrinėjančių medinio paveldo apsaugą. *Įstatymų bazė neparemta finansiniais visuomenės įsipareigojimais* – kuomet paveldo politika biudžete neturi fiksuotos dalies, tai yra skiriamos lėšos neparemtos visuomenės pajamų procentu. Paprastai tokia tvarka taikoma visuomenės manymu mažiau aktualioms sritims.

Socialiniai-ekonominiai faktoriai sujungia šios dienos aktualijas su kitų faktorių įtakotomis tendencijomis. Jie pasireiškia konkrečioje veikloje ir duoda aiškiai matomus rezultatus, kurie leidžia analizuoti vykstančius procesus. Ne visi jų yra blogi. Tačiau susijungę su visuomenės požiūriu medinio paveldo atžvilgiu, tampa daug lemiančiais. Pavyzdžiui, *miestiečio pragyvenimo lygio kilimas*. Investuojant lėšas į gyvenimo kokybės gerinimą, seni pastatai masiškai renovuojami. Jei tai daroma neturint supratimo, žinių, vertės pajautimo, paveldas naikinamas. Kita vertus, *medinio pastato restauracijos ir statybos kaina* paprastai yra didesnė nei mūrinio. Paradoksalu, bet kainos dydį nulemia medinei architektūrai taikomos mūrinių pastatų statybos ir restauracijos metodikos bei technologijos (tyrimai, brangus projektas, įprastas stambioms statyboms darbo organizavimas). Kitas faktorius yra *medžio restauracijos specialistų ir meistrų bei organizacijų, dirbančių su mediniu paveldu trūkumas bei nepakankamas jų profesinis lygis*. Restauracijoje naudojamos naujos industrinės, o ne tradiciniais amatais paremtos statybos technologijos. Amatininkystė nyksta, jos produktai brangsta. Nėra mokyklos ir sistemos, leidžiančios perduoti iš kartos į kartą (toks buvo tradicinis amato perdavimo būdas) įgūdžius ir žinias. Kol kas tai vykdoma tik „atsitiktiniais“ seminarais.

Atskirai reikėtų įvertinti pačios *medienos kaip statybinės medžiagos sąlygotą rizikos faktorių*. Mediena yra tvirta ir ilgaamžė, ekologiškai švari, lengvai apdorojama, plastiška statybinė medžiaga, jei:

- teisingai paruošta (laikomasi auginimo, kirtimo ir apdirbimo normų),
- statybos metu įvykdomi visi medienos specifiką atliepiantys technologiniai reikalavimai,
- naudojimo metu statinys tvarkingai prižiūrimas.

Pažeidus vieną iš šių veiksnių, mediena susidėvi kur kas greičiau, nei, pavyzdžiui, plytų mūras. Taip pat medžiui pavojingos stichinės nelaimės ir gaisrai.

Medinės architektūros paveldo išlikimui prielaidas sukuria specialios priemonės, skirtos rizikos faktoriams sumažinti ar jų poveikio išvengti. Jas galima suskirstyti į juridines, ekonomines, švietėjiškas. Juridinės priemonės apibrėžia konkretaus objekto vertės nustatymą ir apsaugos pobūdį. Juridinių priemonių grupei taip pat priskirtinos pačios teisinės sistemos tobulinimo programos. Šiame procese būtina atsižvelgti į tarptautinių chartijų ir dokumentų nuostatas, skirtas medžio ir

vernacular architektūrai, t.y. suformuoti juridinę aplinką, palankią medinio paveldo išlikimui. Tai medinės architektūros apsaugos (tyrimų, konservavimo ir restauravimo) rėmimo finansinės programos, o taip pat socialinės politikos reguliavimo finansinės programos.

Ekonominės priemonės glaudžiai susietos su juridinėmis prielaidomis, kadangi lėšos gali būti skiriamos ir naudojamos tik įstatymų numatyta tvarka. Itin didelė medinio pastato restauravimo ir statybos kaina sumažėtų, pakeitus medinio statinio projekto rengimo ir restauravimo metodiką. Medis plastiška medžiaga. Medžio restauravime nebūtina nugriauti visą pastatą tam, kad pakeistum dalį apatinio rąsto. Be to, daugumą problemų galima spręsti vietoje pastato tvarkymo metu. Tai turėtų būti meistro dailidės kompetencijos klausimai. Aukšta medžio restauravimo darbų kokybė būna tik tuomet, kai restauracijos metu jungiamos tradiciniais amatais pagrįstos statybos technologijos su tradiciškai paruoštomis medžiagomis.

Vertėtų sukurti visuomeninius fondus medinio paveldo restauravimui paremti. Valstybė apsaugos procese "vietos valdžios institucijoms turėtų skirti reikiamą finansinę pagalbą, o savininkams teikti finansinę paramą bei taikyti mokesčių lengvatas" (Amsterdamo deklaracija, 1975). Per socialines – finansines skatinimo ir švietimo programas "visi visuomenės sluoksniai turėtų gauti galimybę naudotis restauravimo, kuris finansuojamas iš visuomeninių fondų, privalumais" (Amsterdamo deklaracija, 1975). Būtina remti lėšomis savininkus, tvarkančius medinius pastatus pagal paminkloausgos reikalavimus.

Švietėjiškų priemonių pagrindinis tikslas yra pakeisti visuomenės požiūrį į medinės architektūros paveldą, padėti suvokti ir pažinti jo vertę ir panaudojimo galimybes. Šios priemonės lemia visos programos sėkmę. Tačiau jų įgyvendinimui reikia palyginti daug laiko, nes požiūris keičiasi labai pamažu. Įtikinimas vykdomas per žiniasklaidos priemones (spaudą, ryšio priemones, renginius) ir švietimą (bendrojo lavinimo ir visuomenės švietimo programas). Vykdamas jaunimo švietimo politiką, mokyklose būtinas etninės architektūros pažinimo kursas. Į mokymo programas galima būtų įtraukti praktines užduotis miesto medinio paveldo pažinimui ir taip sudaryti galimybes moksleiviams dalyvauti paveldo išsaugojime. Savivaldybės kompetencijoje būtų konkursai išaiškinti geriausiajam metų darbui, skirtam medinio paveldo pažinimui ir populiarinimui, taip pat pagarsinti savininkus, rūpestingai prižiūrinčius medinius statinius, įvertinti ir parodyti jų veiklą. Švietėjiškoms priemonėms taip pat reikia priskirti platinimą praktinių žinių apie medinių statinių priežiūrą ir restauraciją.

Kaip rodo kitų valstybių patirtis, palankią visuomenės nuomonę į medinį paveldą formuoja valstybės institucijų, savivaldybės, bendruomenių, visuomeninių organizacijų, privačių subjektų iniciatyva ir lėšomis per bendras socialines ir kultūros paveldo programas vykdomi projektai (PPP projektai). Jų dėka pritraukiami tarptautiniai fondai. Jau pirmojo projekto metu sutvarkyta medinės architektūros pastatų grupė tampa konkrečiu ir geriausiai įtikinančiu materialiu pavyzdžiu, sąlygojančiu tolesnės veiklos sėkmę.

Išvados:

1. Medinės architektūros paveldas yra labai svarbi sudėtinė miestų užstatymo dalis, vertinga Lietuvos architektūrinio paveldo dalis ir kartu bendraeuropinė vertybė.
2. Medinio paveldo nykimą sąlygoja tiek bendrieji, tiek konkrečiam miestui būdingi rizikos faktoriai, kurių pagrindiniai yra:

- neigiamas požiūris į medinį statinį kaip į nepakankamai prestižinį, tvirtą ir ilgaamžį,
- medinio paveldo vertės nesuvokimas,
- miesto nykimas (dėl emigracijos, gimstamumo mažėjimo ir pan.),
- finansinės ir teisinės politikos medinės architektūros paveldo atžvilgiu nebuvimas.

3. Remiantis Europos valstybių patyrimu, galima teigti, kad svarbiausi veiksniai, eliminuojantys rizikos faktorių poveikį ir sąlygojantys medinės architektūros paveldo gerą apsaugą yra:

- specialūs įstatymai ir administracinės priemonės, teisiškai saugančios medinį paveldą;
- palankių paskolų ir dotacijų, skirtų medinių statinių apsaugai ir restauracijai buvimas ir jų prieinamumas visiems visuomenės sluoksniams;
- tradiciniais amatais paremtų technologijų ir statybos medžiagų paruošimo būdų taikymas restauravimo procese;
- teigiamas visuomenės požiūris į medinės architektūros objektų apsaugą.

4. Miesto medinio paveldo išsaugojimą pagerintų šios priemonės:

- skatinti visuomenę pažinti medinės architektūros paveldą, suprasti jį ir vertinti;
- planuojant miesto pertvarkas remtis Amsterdamo konferencijoje iškeltu reikalavimu “į architektūros išsaugojimą žiūrėti ne kaip į antraeilį dalyką, o kaip į pagrindinį miestų planavimo tikslą”;
- sukurti visuomeninius fondus medinio paveldo restauravimui, sudaryti galimybę jais naudotis visiems visuomenės sluoksniams;
- medinio paveldo apsaugos darbo organizavime derinti valstybinių, vietos struktūrų ir privačias iniciatyvas, organizuoti daugiašalius medinio kultūros paveldo apsaugos programų projektus.

Šaltiniai ir literatūra:

- Tarptautinė Paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (“Venecijos chartija”), priimta Venecijoje, 1964 m. gegužės 25-31 d.
- Tarptautinė Istorinių miestų apsaugos chartija (“Vašingtono chartija”), priimta ICOMOS kongrese Vašingtone, 1987 m. spalio 15 d.
- Europos architektūros paveldo chartija (“Amsterdamo chartija”), paskelbta Europos Tarybos ministrų komiteto, priimta Amsterdamo kongrese 1975 m. spalio 25 d.
- Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, Grenada, 1985 m. spalio 3d.
- Tarptautinė *vernacular* paveldo apsaugos chartija, priimta ICOMOS 12 – toje Generalinėje Asamblėjoje Mechike, 2000 m. spalio 17-24 dienomis.
- Paminklinių rąstinės statybos pastatų apsaugos principai, suformuoti ir patvirtinti Tarptautinio ICOMOS Medžio komiteto.
- Projekto “Medinė architektūra miestuose” Rygos deklaracija, priimta Europa Nostra ir Pan-Europos Federacijos Paveldui forume Rygoje 2001 m. rugsėjo 7 d.
- LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas;
- Nekilnojamosios kultūros vertybės – statinio – tipinis apsaugos reglamentas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 31 d. nutarimu Nr. 152;
- Nekilnojamosios kultūros vertybės – statinių komplekso, ansamblio tipinis apsaugos reglamentas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 31 d. nutarimu Nr. 152;
- Nekilnojamosios kultūros vertybės – statinių puošybos ir įrangos (statinių priklausinių) tipinis apsaugos reglamentas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. sausio 31 d. nutarimu Nr. 152.
- Bendrieji siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą statinių, jų kompleksų ir ansamblių vertinimo laikinieji kriterijai ir tvarka;
- Etnoarchitektūros vertinimo kriterijai ir tvarka (patvirtinti KVAD direktoriaus 2004 m. vasario 20 d. įsakymu Nr.Į-35);
- Urbanistikos vertybių kultūrinės vertės požymių, sudėties ir apimties bei vertingų elementų nustatymo metodika;

- Sakary Mentu. Typology of wooden constructions in Europe / Naturopa No. 96, 2001.
- Guidance on inventory and dokumentation of the cultural heritage. Council of Europe Publishing, 2001.
- Medinė architektūra Lietuvoje. Vilnius: Vaga, 2009.
- Can we learn from the heritage lost in a fire? Experiences and practises on the fire protection of historic buildings in Finland, Norway and Sweden. Helsinki: National Board of antiquities, 2004.
- Fredede hus og anlegg 3. Roros bergstad. Universitetsforlaget, 1983.
- Liwing wooden culture throughout Europe. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002.
-